

Відчуття такого *часу* і вміння висловити, донести до читача його химерність, важливість і водночас загадковість через художні образи-символи, що є колоративними акцентами-асоціаціями, дає підстави зіставляти мовотворчість Лесі Українки та Вільяма Шекспіра.

Отже, символіка чорного кольору в художньому мовленні Лесі Українки відображає інтелектуалізм, національні традиції й здобутки світової цивілізації, саме завдяки такому синтезу твориться багатобарвна мовна палітра письменниці, що має значний вплив на розвиток української літературної мови.

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія: Підручник / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с. 2. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский; Под ред. М.Г. Ярошевского. – М. : Педагогика, 1987. – 344 с. 3. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с. 4. Творительный падеж в славянских языках / Под ред. С.Б. Бернштейна. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 380 с.

Список умовних скорочень

СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.

ЛУ – Українка Леся. Твори: У 12 т. – К. : Наукова думка, 1975 – 1979.

*Фіголь Н.М., к. філол. н., доц.
Мельничук О.П., студ.*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ВИСЛОВІВ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

У статті визначено поняття "фразеологізм", розглянуто різні класифікації фразеологічних одиниць, запропоновано власну типологію. Крім того, проаналізовано використання фразеологізмів на сторінках періодичних видань, визначено різноманітні види трансформації фразеологізмів у періодиці.

Ключові слова: фразеологізм, трансформація фразеологізмів, модифіковані фраземи, фразеологічні вирази.

In the article defined the concept of the phraseologism, considered various classifications of phraseological units, proposed a new typology. In addition, analyzed using of phraseological on the pages of periodicals, defined the different types of transformation of phraseologisms in periodicals.

Key words: phraseologism, the transformation of phraseologisms, modified phrasemes, phraseological expressions.

В статъе дано определение понятию фразеологизм, рассмотрено различные классификации фразеологических единиц, предложено новую типологию. Кроме того, проанализировано использование фразеологизмов на страницах периодических изданий, определены различные виды трансформации фразеологизмов в периодике.

Ключевые слова: фразеологизм, трансформация фразеологизмов, модифицированные фраземы, фразеологические высказывания.

Фразеолія – багате джерело для творення нових образів, засіб привернення уваги читачів до сторінок видання, який активно використовують сучасні журналісти, підходячи до цього мовного засобу творчо. **Мета** статті – на основі класичних мовознавчих теорій, проаналізувати видозміни фразеологізмів у журналістському тексті.

Існують відмінності в тлумаченні фразеологізму як мовного явища. Це можна відстежити, проаналізувавши визначення, подані в наукових працях у різні часи. Так, радянські автори сприймали фразеологізм як стійку, постійну за своїм компонентним складом, відтворювану одиницю мови, що має єдине цілісне значення. Однак це визначення наврядчи можна вважати правильним, оскільки фраземи не є перманентними за складом, а можуть видозмінюватися, як цього хоче автор, що ми часто бачимо в мові сучасної української періодики (детальніше про явище трансформації фразеологічних одиниць йтиметься нижче). До того ж деякі фразеологізми є полісемічними, що повністю спростовує думку про "єдине" значення.

Більш пристосоване до розвитку мови визначення подають сучасні автори Н.Г. Шкуратяна та С.В. Шевчук, які називають "фразеологізмом" лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка має цілісне значення та відтворюється у мовленні автоматично, за традицією [9, с. 165]. Проте й тут ми знаходимо певний недолік: традиційність та автоматизм відтворення допускає, що фразеологія є сформованим явищем і більше не розвивається. Однак нині велика кількість авторів реалізовує свій творчий потенціал саме у творенні нових фразеологічних висловів. Тому в дослідженні цього мовного явища не можна керуватися просто "впізнанням".

Своєрідно тлумачить фразеологічну одиницю дослідник Я.А. Баран. Він визначає фразеологізм як віртуальний знак мови, оформлений у вигляді словосполучення чи речення, з повним або частковим переосмисленням компонентів, призначенням якого є вираження номінативно-експресивної функції [1, с. 77].

Відмінності в тлумаченнях є в кожного автора, до того ж вони можуть бути як незначними, так і досить суттєвими, виражати нові цікаві погляди. На нашу думку, **фразеологізм** – це особливе, чітко усвідомлене мовне явище, що за будовою виражається сполученням слів або реченням, характеризується роздільною оформленістю компонентів, цілісністю значення та здатністю до трансформації. Фразеологізми можуть виконувати різні функції та вживатися в усіх стилях мови.

Усі фразеологічні одиниці української мови різняться за часом і місцем виникнення, тому на генетичному рівні вони поділяються на такі, що походять:

- **з народної творчості** (прислів'їв, приказок, пісень, казок): *під лежачий камінь вода не тече, зуби заговорювати тощо;*
- **з історичних реалій**: *золота орда, наче на турка йде, козацьке сонце;*
- **з побутового життя**: *мотати на вус, хапатися за соломинку;*
- **з виробничо-професійної сфери**: *прокладати першу борозну (сільське господарство); з одного тіста (пекарство);*

– **зі спостережень за світом природи:** як *грім серед ясного неба, з дощу та під ринву, не бачити смаленого вовка;*

– **з перекладів і влучних виразів видатних особистостей, українських та зарубіжних письменників:** *"Я в серці маю те, що не вмирає!"* (Леся Українка); *"Рукописи не горять"* (М. Булгаков);

– **з перекладів інішомовних фразеологізмів:** як *з гуся вода,* (рос. мова); *серцю не накажеш* (фр. мова);

– **з античних джерел:** *дамоклів меч, езопівська мова* тощо.

– **з релігійної сфери:** *берегти як зіницю ока, притча во язицех.*

Наведена класифікація була узагальнена нами, у ній враховано концепції, викладені мовознавцями І.П. Ющуком, М.А. Жовтобрюхом та Б.М. Куликом [3, 10]. Проте цей поділ не можна вважати абсолютно повним і остаточним. Останнім часом з'являється безліч нових джерел походження фразеологічних одиниць, у тому числі авторських трансформацій, що свідчить про постійну динаміку розвитку української фразеології. Зважаючи на це, ми додаємо власну генетичну систематизацію, пов'язану з сучасним етапом мовного розвитку:

– традиційні фразеологізми (відрізняються більшою сталістю);

– авторські фразеологізми (вільнотрансформовані):

1) засновані на традиційних;

2) власне авторські.

На семантичному рівні більшість мовознавців сьогодні дотримується класифікації, розробленої В.В. Виноградовим, у якій він ділить усі фразеологічні одиниці на три види:

Фразеологічні зрощення – одиниці, у яких цілісне значення ніяк не вмотивоване; воно не впливає зі значення їхніх компонентів: *теревені правити* – говорити нісенітницю, *байдики бити* – ледарювати.

Фразеологічні єдності – одиниці, у яких цілісне значення вмотивоване переносним значенням їхніх компонентів: *тримати камінь за пазухою* – приховувати злобу, *грати першу скрипку* – бути головним.

Фразеологічні сполучення – одиниці, у яких цілісне значення вмотивоване прямим значенням їхніх компонентів: *взяти слово, зачепити гордість*.

Проте чіткої межі між цими групами немає. Важко визначити, до якого розряду віднести, скажімо, фразеологізм *тернистий шлях* – до едностей чи сполучень.

Професор О.О. Пономарів виділяє поза цими категоріями також прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, сентенції, максими, парадокси, літературні цитати, ремінісценції [4]. Їх можна віднести до окремого розряду **фразеологічних виразів** – стійких зворотів мови, які семантично не діляться і складаються зі слів із вільним значенням, але в процесі мовлення відтворюються як сталі мовні одиниці. Це одиниці *комунікативного типу*, до яких належать згадані вище фраземи, та *номінативного типу* – мовні кліше, штампи, складені найменування.

Тому, спираючись на матеріали аналізу всіх вищезгаданих концепцій, можна запропонувати узагальнену класифікацію, яку вважаємо найбільш чіткою та повною. Таким чином, фразеологічні одиниці розрізняють:

- 1) за походженням;
- 2) за семантикою (фразеологічні зрощення, фразеологічні едності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази);
- 3) за морфологічним вираженням смислової доміанти (субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, адвербіальні, інтер'єктивні);
- 4) за функціональним призначенням (книжні, побутово-розмовні, термінологічні);
- 5) за вживаністю;
- 6) за емоційним забарвленням.

Українська фразеологія знаходиться у стані безперервного розвитку, зникають застарілі, рідковживані вирази, з'являються нові, доповнюються та видозмінюються класичні. Фраземи можуть бути традиційними, звичними для більшості носіїв мови, та авторськими. Причому останні бувають двох видів: ті, що вигадані безпосередньо автором і раніше не використовувалися (однак мають шанс перейти до розряду

традиційних) або засновані на сталих, добре відомих виразах. Така видозміна називається **трансформацією** фразеологізму. Вона, на думку О.О. Пономарева, ґрунтується на збереженні внутрішньої форми, нарізнооформленості та відносній стійкості. Наявність внутрішньої форми дозволяє відсвіжувати більш чи менш стертий унаслідок багаторазового вживання фразеологічний образ [4, 6].

Трансформація фразеологічних одиниць може бути різною за способами:

1) **повна видозміна** семантики (*Не салом єдиним живе українець; Як "підсолодити" дозволений плід?*);

2) **часткова видозміна** семантики (*Потрапила у жорна "ліквідації куркульства"; Їдять один хліб із вченими; Зрубити максимальний куш у кар'єрі*);

3) **контамінація** – накладання двох або більше фразем одна на одну (*Зі світу по нитці... А своя-таки ближче до тіла; Як таке діло в руках горить, дух у п'яти лізе*);

4) **додавання авторського коментаря** як другої частини вислову (*Як вказали на двері, лізьте у вікна; Де совість не мучить, там її просто немає*);

5) **синонімічна заміна** компонентів (*Як мед, то й діжкую; Чому стрімко дорожчає гречка небесна?*);

6) **антонімічна заміна** компонентів (*Хто закладе останній камінь; Вставайте з правої ноги*);

7) **поширення фразеологізму** за допомогою нових компонентів (*Воліли б знати, на чийй вулиці чергове свято; Почала розкривати свої карти ще до початку вистави*).

Здебільшого трансформація допомагає зробити вираз яскравішим, оригінальнішим і водночас таким, що розцінюється читачем саме як традиційна мовна одиниця. Нерідко її застосовують для досягнення іронічного ефекту. Надзвичайно часто це явище трапляється у заголовках сучасних періодичних видань.

Фразеологічні одиниці в сучасних періодичних виданнях зустрічаються досить часто. Вони вживаються в усіх зазначених видах і виконують різноманітні стилістичні функції.

Яскравим зразком використання фразеології є газета "Україна молода" – вітчизняне періодичне видання

інформаційно-політичного характеру. У ньому наявна велика кількість фразеологізмів різних типів і стилістичних функцій.

Насамперед слід зупинитись на одиницях, використаних у традиційному вигляді.

Фразеологічне сполучення в реченні *"Тим часом в Україні торрент-ресурси ростуть, як гриби після дощу"* [УМ. – 2010. – № 33. – С. 4] походить зі спостережень за світом природи; адвербіальне, побутово-розмовне, широкоживане, сильноекспресивне; виражене підрядним словосполученням; виконує оцінну та порівняльну функції. Його можна замінити синонімом "як з води".

Підзаголовком виступає зрощення *"Хоч стій, хоч надай"* [УМ. – 2010. – № 33. – С. 14] побутового походження; адвербіальне, побутово-розмовне, широкоживане, сильної експресії; виражене сурядним словосполученням; виконує оцінну, емоційно-експресивну та заголовну функції, зосереджує увагу читача на описуваній проблемі.

Крилатий вислів із творчості Миколи Гоголя вжито в політичній статті: *"Тому вона вимагає перевірити якість Державного реєстру виборців, бо там нібито є "мертві душі"..."* [УМ. – 2010. – № 33. – С. 5], тобто люди, які існують тільки на папері. Цей вираз є субстантивним, книжним, вузьковживаним, середноекспресивним; вираженим підрядним словосполученням. Виконує асоціативну функцію, створює сатиричний тон.

Фразеологічне зрощення *"А це може доволі суттєво "дати по шапці" нашій валюті"* [УМ. – 2010. – № 34. – С. 6] – побутового походження, дієслівне, побутово-розмовне, застаріле, сильноекспресивне; виражене підрядним словосполученням; виконує функцію оцінки та увиразнення. У дописі означає "обмежити вплив, відсунути на задній план". Однак фразу прийнято тлумачити як "виганяти звідкись, знімати з посади (зазвичай із ганьбою)". Отже, на наш погляд, використання її в цьому контексті є не зовсім доречним. Пропонуємо замінити одиницю такими висловами: *зв'язати руки, перекрити кисень (повітря)*.

В "Україні молодій" часто трапляються авторські й трансформовані фразеологічні одиниці. Розглянемо приклади видозміни традиційних стійких висловів.

Заголовком до статті є трансформований за допомогою заміни компоненту крилатий вислів "**Архінелаг розбрату**" [УМ. – 2010. – № 35. – С. 5] – похідний від античного "*яблука розбрату*"; субстантивний, книжний, сильноекспресивний; виражений підрядним словосполученням; виконує оцінну, емоційно-експресивну, асоціативну функції, робить акцент на потрібній деталі, є засобом іронії.

У цій статті є речення "*Мовляв, почати б хоч із пальця, а там і руку можна буде потроху "відкусити"*" [УМ. – 2010. – № 35. – С. 5]. Фразема в ньому утворилася внаслідок поширення та переосмислення елементів приказки "Пальця до рота не клади – відкусить руку". Вона є дієслівною, побутово-розмовною, сильної експресії; вираженою складносурядним реченням. Створює сатиричний тон, надає висловленому дотепності.

Приказку "*Ложка дьогтю псує діжку меду*" трансформовано в такому реченні: "*Підсолодивши інавгураційний день діжкою меду, європейські парламентарії вирішили влити до неї цілий ополоник дьогтю*" [УМ. – 2010. – № 37. – С. 6] Тут бачимо поширення, синонімічну заміну, надання компонентам протилежного значення. Фразеологічна одиниця, книжна, сильноекспресивна, виражена простим реченням; виконує оцінну й асоціативну функції, увиразнює текст, надає образності.

Підзаголовком є вираз "**Із хворої голови – на бобрячу**" [УМ. – 2010. – № 35. – С. 11], який красномовно повідомляє про пов'язані з цими тваринами проблеми для народного господарства. Похідний від приказки "*Перекладати із хворої голови на здорову*" – дієслівної, побутово-розмовної, широкоживаної, сильноекспресивної; вираженої підрядним словосполученням. Трансформована фразема виконує функцію увиразнення, створює комічний ефект.

Вислів "*тримати хвіст пістолетом*", який походить зі спостережень за світом природи, трансформовано таким чином: "**Тримай хист пістолетом!**" [УМ. – 2010. – № 35. – С. 16]. Цей вислів є дієслівною, побутово-розмовною одиницею,

сильної експресії; вираженою простим узагальнено-особовим односкладним реченням. Виконує заголовну й емоційно-експресивну функції, має жартівливий ефект.

Контамінований фразеологізм *"Отже, прийшов час не рубати вікно в Європу, а культурно відкривати двері кращими зразками національного оперного та балетного мистецтва"* [УМ. – 2010. – № 38. – С. 10] пов'язаний із поемою Олександра Пушкіна "Мідний вершник", де вперше з'явився вираз *"рубати вікно в Європу"*, що став однією частиною новоутвореного вислову, а другою – сполучення *"відкривати двері"*. Він дієслівний, книжний, середньоекспресивний. Виконує функції асоціації та протиставлення.

Оригінальними є власне авторські фразеологізми.

Використаний вислів *"Досить возити спагеті в Італію"* [УМ. – 2010. – № 38. – С. 10] є підзаголовком і нагадує народну приказку "У ліс дрова не возять". У контексті означає недоречність еміграції українських оперних співаків до Італії, оскільки ця країна вважається еталоном національної оперної класики. Фразеологізм дієслівний, побутово-розмовний, сильноекспресивний; виражений простим інфінітивним односкладним реченням. Виконує заголовну та емоційно-експресивну функції, викликає комічне асоціативне порівняння (спагеті також є традиційним італійським атрибутом).

Заголовком до статті про смерть російського режисера Володимира Мотіля виступає фразеологічне зрощення *"Відійшов до сонця"* [УМ. – 2010. – № 34. – С. 3]. Так автор майстерно та поетично переосмислила назву його фільму "Біле сонце пустелі". Одиниця дієслівна, книжна, сильної експресії; виражена підрядним словосполученням. Виконує заголовну, асоціативну, евфемістичну функції, надає назві матеріалу влучності.

Таким чином, у газеті "Україна молода" вживаються фразеологічні одиниці, відмінні за походженням, семантикою, структурно-граматичними особливостями. Трапляються як сильноекспресивні, так і вислови середньої емоційної насиченості. Виконують найчастіше асоціативну й оцінну функції.

Отже, на основі викладеного вище дослідження, можна зробити висновок, що "Україна молода" застосовує більшу кількість трансформованих і авторських фразем – виразів та зрощень, а також відомих крилатих висловів сильної експресії. Фразеологізми походять здебільшого з побутової та виробничо-професійної сфери; за морфологічним вираженням смислової доміанти в основному дієслівні й адвербіальні; книжні та побутово-розмовні за функціональним призначенням; широкоживані; виражені підрядними словосполученнями.

В "Україні молодій" фразеологізми часто вживаються як у дописах, так і в заголовках та підзаголовках до текстових матеріалів. Показовою є обов'язкова контекстуальна доцільність фразеології. Для "України молоді" найбільш характерні емоційно-експресивна, асоціативна, функція створення гумору, іронії та сатири. Усі одиниці є засобами образності та яскравості, надання висловленому дотепності.

Фразеологічне багатство української мови широко використовують у сучасній періодиці. Воно є різноманітним за семантикою та походженням – вживається велика кількість висловів виробничо-професійного, побутового походження, народних приказок і крилатих висловів. Значна частина використаних фразем утворюється внаслідок трансформування традиційних стійких одиниць способами поширення їхнього компонентного складу, повної або часткової видозміни семантики та контамінації. Такі одиниці трапляються найчастіше в заголовках, підзаголовках і врізах до статей. Вживають також власне авторські фразеологізми, які з часом можуть перейти до розряду традиційних, тому становлять особливу цінність для розвитку мовознавчої науки. За функціональним призначенням фразеологія публіцистики здебільшого книжна й побутово-розмовна; широкоживана; середньої або сильної експресії.

1. Баран Я.А. Фразеологія у системі мови. / Я.А. Баран. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 176 с. 2. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): учеб. пособ. / В.В. Виноградов. – М. : Выс. шк., 1986. – 640 с. 3. Жовтобрюх М.А. Курс сучасної української літературної мови / М.А. Жовтобрюх,